

Doç. Dr. Hakan Kırımlı, *İsmail Bey Gaspıralı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2001, 46 s.*

MEHMET TEMİZKAN

On dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başları, bütün Türk dünyasının en buhranlı dönemlerinden biridir. Buhran dönemleri, genellikle büyük fikir ve aksiyon adamları yetiştirmiştir. Gaspıralı İsmail Bey de, Türk dünyasının geçtiğimiz yüzyılda yetiştirdiği en büyük fikir ve aksiyon adamlarından biridir. Bu özelliğine rağmen, birkaç kitap dışında, bu büyük düşünür üzerinde yeterli çalışmaların, onu yeni yetişen nesillere tanıtılabilecek eserlerin kaleme alındığını söyleyebilecek durumda değiliz.

Gaspıralı İsmail Beyin hayatını, ideallerini ve bu ideallerini hayata geçirmek üzere yürüttüğü faaliyetleri derli toplu anlatan birkaç kitaptan biri, kendisi de Kırım kökenli olan Doç. Dr. Hakan Kırımlı tarafından kaleme alınan ve tam künyesi yukarıda verilen eserdir. Eser hacim itibarıyla küçük olmakla birlikte, İsmail Gaspıralı'nın hayatı ve özellikle faaliyetleri hakkında, meraklı okuyucuyu tatmin edecek bir muhtevaya sahiptir.

Yazar, söz konusu çalışmasında, Gaspıralı İsmail Beyin hayatı, fikirleri ve faaliyetleriyle ilgili bilgileri, herhangi bir sınıflandırma yapmadan bir bütün olarak vermektedir. Bu bilgileri; hayatı, yayın faaliyetleri, eğitim faaliyetleri ve siyasî faaliyetleri başlıkları altında toplamamız mümkündür.

Hayatı hakkında verilen bilgi oldukça sınırlıdır. Gaspıralı'nın Moskova'daki askerî eğitim yıllarında Rus fikir hayatını ve aydınlarını yakından tanıma imkânı bulması, Moskova'nın anti-Türk karakterdeki Pan-Slavist atmosferinin onun üzerinde aksi tesir doğurması ve bu aksi tesirin sonucu olarak gerçekleşen seyahatleri üzerinde kısaca durulmaktadır. (s. 5-6.) Bu seyahatlerin Gaspıralı'nın dünyayı tanımasına, soydaşlarıyla dindaşlarının durumunu görmesine ve onlar için bir şeyler yapma ihtiyacını hissetmesine vesile olduğu söylenmektedir. Daha sonra da, yabancı hâkimiyeti altında yaşayan soydaş ve dindaşlarını uyandırmak, onların sesini duyurmak için yaptığı yayın faaliyetlerinin tanıtılmasına geçilmektedir.

İlk yayın faaliyeti olan “Rus İslâmı” (Russkoe Musulmanstvo) başlıklı yazısı üzerinde biraz genişçe durulmaktadır. Bu ilk yazısında Gaspıralı, Rusya’nın bir Ortodoks-Hristiyan devleti olduğu kadar, bir Müslüman devleti sayılmasının da doğru olacağını savunmaktadır. (s. 7.) Ona göre Rus hâkimiyeti altında yaşayan, ekonomik bakımdan çökmüş durumda bulunan ve cehalet bataklığında kıvranan milyonlarca kişi, Müslüman olmaları dolayısıyla dinî kardeşlik olgusuyla; Türk dilini konuşan halklar olmaları dolayısıyla da etno-dinî esaslarla yekpare bir millet hâline gelebilme şansına sahiptir. (s. 8-9.) Bunun gerçekleşmesi için, öncelikle iki sahada çalışmayı gerekli görmektedir. Birinci saha, Türk ve Müslüman unsurların yakınlaşıp bütünleşmesini sağlayacak bir “eğitim sistemi”; ikinci saha da, birbirlerinden haberdar olmalarında ve kaynaşmalarında hayati bir rol oynayacak “Türk basını”dır. (s. 9.)

Bu tespit verildikten sonra, Gaspıralı İsmail Beyin bir Türkçe gazete çıkarma izni için sarf ettiği çabalar, *Tercüman* gazetesini çıkarması, bu gazetenin dili, muhtevası ve düşündüğü diğer yayınlarla birlikte bu gazeteyi de basabilmek için Kırım’daki ilk Müslüman matbaasını Bahçesaray’da kurması anlatılmaktadır. (s. 11.) Eserin ilerleyen sayfalarında Gaspıralı’nın bizzat çıkardığı veya çıkmasına öncülük ettiği gazeteler hakkında da bilgi verilmektedir.

Gaspıralı İsmail Beyin yayın faaliyetleri tanıtıldıktan sonra, eğitim reformuyla ilgili çalışmalarına geçilmektedir. (s. 13.) Bahçesaray’ın Kaytar Ağa mahallesinde bir okul açması, bu okulun bütün ihtiyaçlarını bizzat kendisinin karşılaması ve öğrencilere kırk günde Türkçe okuma-yazma öğretilmesi, eğitimle ilgili ilk tecrübesidir. Bu tecrübe, kendi tabiriyle “usûl-i cedîd”in temelini oluşturmuştur. Ana dilin, dinî ve dünyevî bilgilerin de öğretilmesine ağırlık veren “usûl-i cedîd” okullarının artması için de büyük bir çaba göstermiştir. 1895 yılında bu okulların bütün Rusya’daki sayısı yüz civarında iken, 1914 yılında beş bini bulmuştur. (s.17.) O, “usûl-i cedîd” okullarını diğer Müslüman ülkelere de tanıtmak ve benimsetmek istemiş; bu maksatla en kalabalık Müslüman ülke olan Hindistan’a gitmiş, burada bir okul açmış ve “kırk günde okuma-yazma öğretme” sloganını hayata geçirmiştir. (s.28.)

Gaspıralı İsmail Beyin söz konusu eğitim ve yayın faaliyetlerini yürütürken, hem Müslüman cemaat içindeki mutaasıp çevrelerle hem de bu çalışmalarından rahatsız olan Ruslarla devamlı olarak mücadele etmek zorunda kaldığı ifade

edilmektedir. O, Panislâmizm ve Pantürkizmi gerçekleştirip Rus İmparatorluğu'nu bölmeye teşebbüs etmekle itham edilmiştir. Çünkü, İlminskiy ve Ostromov'un "Rusya Türkleri arasında mümkün olabildiği kadar farklı edebî diller ve kimlikler ortaya çıkarmak, bunlara eğitim yoluyla dereceli olarak Hristiyanlığı benimsetmek" şeklinde özetlenebilecek projeleriyle, Gaspıralı'nın ideal edindiği hedefler çatışmaktaydı. (s.19.) Bu sıkıntı, onun ihtiyatlı tutumu ve dik-kati sayesinde atlatılmıştır. (s. 21.)

Doç. Dr. Hakan Kırımlı, çalışmasının bundan sonraki kısmında, Gaspıralı İsmail Beyin siyasî faaliyetleri üzerinde durmaktadır. 1905 yılında, Çar'ın, meydana gelen bazı olaylar üzerine sınırlı da olsa taviz vermek zorunda kalması ve ortaya çıkan otorite boşluğu sonucunda, Kırım Tatar aydınlarının Rusya Hükûmetine müracaat ederek, Müslümanlara Ruslarla eşit haklar ve hürriyetler verilmesini, Kırım müftüsünün Kırımlı Müslümanlar tarafından seçilmesini, vakıf topraklarının idaresinin Müslümanlara bırakılmasını ve topraksız Kırım Tatar köylülerine toprak verilmesini istemişlerdir. Bu aydınların başını da Gaspıralı İsmail Bey çekmiştir. (s. 22.)

Gaspıralı İsmail Bey, 1905 yılında bütün Rusya Müslümanlarının temsilcilerini bir araya getirme amacını taşıyan, resmî izin alınamaması üzerine gayri resmî toplanan "Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi"nin de başkanlığına getirilmiştir. (s. 23.) Yine aynı yıl toplanan "Birinci Bütün Kırım Müslümanları Kongresi"ne de başkan seçilmiştir. Bir yıl sonra gerçekleştirilen "İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi" ile "İkinci Bütün Kırım Müslümanları Kongresi"nde de ön safta yer almıştır. Resmî izin alınarak yapılan "Üçüncü Bütün Rusya Müslümanları Kongresi"nde alınan kararların, tamamıyla Gaspıralı İsmail Beyin fikirlerinden ibaret olduğu görülmektedir. (s. 26.) Karara göre, ilk mekteplerde öğretim dili mahallî lehçe veya şive (yahut mümkünse "edebî Türkçe", yani Gaspıralı'nın *Tercüman*'da kullandığı sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesi) olacak, rüşdiyede ise yalnız "edebî Türkçe" okutulacaktı. Bu karar, İsmail Gaspıralı'nın en büyük ideallerinden biri olan "**dil birliği**" yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. Kongrede Gaspıralı "Milletin Babası" olarak nitelendirilmiştir. (s. 26.)

Gaspıralı'nın en dikkat çekici projelerinden biri de "Dünya Müslümanları Kongresi"ni toplamaktı. Kongrenin yapılması için çalışmaya da başlamıştır.

Birkaç sebepten dolayı, bu kongrenin Kahire’de toplanmasını uygun görmüştür. Bu maksatla Kahire’ye gitmiş, gerekli hazırlık ve görüşmeleri yapmış; ancak bu kongre önce ertelenmiş, daha sonra da iptal edilmiştir. (s. 34-37.)

Doç. Dr. Hakan Kırımlı’nın bu eseri, Gaspıralı İsmail Beyin ideallerini, eğitim, yayın ve siyasî faaliyetlerini detaylara fazla inmeden topluca ortaya koyan bir çalışmadır. Eser, Gaspıralı ve ailesine ait fotoğraflarla da zenginleştirilmiştir. Her bakımdan faydalı bir eser kaleme alan yazarın, dipnot, bibliyografya ve dizine yer vermemiş ve “usûl-i cedîd” tamlamasını da “usûl-i cedîd” şeklinde yazmış olması, çalışmanın eksikleri olarak dikkatimizi çekmektedir. Son olarak, Gaspıralı’nın kitabın ön kapağındaki kara kalem portresinin, Gaspıralı ailesiyle yakınlığı bulunan Tatar ressam Rafail Masautov tarafından çizilmiş olmasını da, ayrı bir güzellik olarak kaydetmekte fayda vardır.